

מו"ר הגאון הרב שאול ישראלי זצ"ל

זכותו של בעל שהלך למדינת הים במעשה ידי אשתו¹

"אין מחשבין על מעשה ידיה" משום שאטרחה לבית דין

אבני מילואים² (סימן ע"ק ג) הביא [את דברי] הרמב"ם (אישות פרק יב הל' טז), שכאשר בית דין פוסקים מזונות לאשה שהלך בעלה למדינת הים אין מחשבין עמה על מעשה ידיה³. והר"ן חולק (סב: בדפי האלפס⁴) וסבירא ליה, דבית דין הפוסקים מביאים בחשבון מה שחייבת לעשות במעשה ידיה.

ובאבנ"מ כתב בטעמא [=של הרמב"ם], לפי מה שכתבו התוספות (מז. ד"ה משום איבה), שאין הפירוש חשש שלא יזונה. והוכיחו דבריהם מהא דאמרין (צו). דמעשה ידי האלמנה ליתומים משום איבה, אף על פי שמוכרחים לזונה, אלא הטעם הוא שמא יטריחו אותה לבית דין. וכיון שכן, גם מה שכתוב במזונות האשה, שמעשי ידיה שייכים לבעל משום איבה (נח:), הכי נמי הוא כדי שלא יטריחנה לבית דין. אם כן, בזו שבית דין פוסקים לה מזונות, שנמצא שהטריח עליה בית דין, פקע הטעם שיהא מעשה ידיה לבעל "כדי שלא יטריחנה לבי"ד", ו"תו ליכא למיחש לאיבה ולית ליה לבעל מעשה ידיה". וסיים עלה [האבנ"מ]: "וזה נכון".

אולם לפי זה קשה, שאם כן גם כשמצא לה מעשה ידיה כשחזר ממדינת הים בדין הוא שיהא שלה, והרי הרמב"ם שם כתב, שאם מצאה שעשתה - הרי זה שלו, ותקשי - אמאי? וצ"ע.

סתירה בדברי האבני מילואים

בעצם דבריו [של האבנ"מ], שכאשר בית דין דנים בחיוב המזונות בהלך למדינת הים חל הגדר של אטרחה לבית דין, צ"ע ממה שכתב [הוא עצמו] להלן בסק"ד בהסבר דברי הרמב"ם, שכתב עוד בהלכה הנ"ל, שיכולה למכור נכסי בעלה למזונות מבלי להיזקק לבית דין.

דכתב עלה המגיד משנה⁵ בטעמא, דיליף לה ממה שאמרו (צו:), שאלמנה רשאית למכור למזונותיה שלא בבית דין, "ואפילו בלא טעמא דחינא כדאיתא פ' אלמנה ניונת".

והסביר דבריו באבנ"מ שם, דבמה שאמרו שם במשנה (צ"ז.⁶) מחלוקת רבי שמעון ורבנן, דלרבי שמעון רק אלמנה מן הנשואין

¹ רשימות לא ערוכות מכתב יד לשיעור שניתן בכולל "ארץ חמדה" בשלהי שנת תשנ"ד, בעת ראשית לימוד חלק אבן העזר, עם השלמות מהקלטה של אותו שיעור.

להלן כללי העריכה שננקטו על מנת למעט ככל הניתן בשינויים מכתב היד:

1. ראשי תיבות נפתחו.
2. הוספו סימני פיסוק.
3. הוספו הערות שוליים להבהרה ולהרחבה (כל הערות השוליים אינן מכתב היד, אלא אם כן צוין אחרת).
4. הוספו מילים להבהרה בגוף המאמר בסוגריים מרובעות.
5. הוספו כותרות משנה.

תודתנו לחתנא דבי נשיאה הרב ישראל שריר שסייע רבות בהבאת הדברים לדפוס.

² להלן אבנ"מ.

³ והביא שם בהסבר דבריו דברי ההפלאה, משום דהוי כמו מי שהיה בחדר וסגר עליו הדלת שלא יוכל לעשות מלאכה והפסידו, שפטור מדין גרמא כיון שלא עשה בו מעשה. והסבר זה קשה, הרי אין אנו דנים כאן בדעבד, אלא לכתחילה.

⁴ כל המקורות במאמר זה מתייחסים למסכת כתובות א"כ צוין אחרת.

⁵ להלן הה"מ [=הרב המגיד].

⁶ ציטוט המשניות, כתובות צו. - צו: (פי"א מ"ב-ג):

מצית למכור, ולרבנן גם מן האירוסין, דמן הנישואין מוכרת "משום מזוני", דרש"י פירש במתני' (שם, ד"ה מוכרת שלא בבית דין) משום שמוכרת לצרכי מזונותיה שלא תרעב, על כן התירו לה למכור שלא בבי"ד. ואילו ארוסה שאין לה מזונות המכירה היא לכתובתה, דלרבנן גם זה ניתן לה משום חניא, או משום שאין אדם רוצה שתתבזה אשתו בבי"ד.

אולם לפי פירוש אחר⁷, המכירה בנשואה במשנה זו - המדובר גם כן לצורך כתובתה, היינו שזה לטובת היתומים שעל ידי זה נפטרים מן המזונות. ולפירוש זה אין לנו זכות לגבות מזונות שלא בבי"ד, כדפירש רש"י⁸. ויש לומר דזה דמפורש במשנה שניה שם (צ"ו:), דאלמנה מוכרת למזונות, הוא באמת אי משום חניא אי משום שאין אדם רוצה שתתבזה בבי"ד, וכנ"ל. ויש בזה מחלוקת הראשונים פסק הלכה כמי. ולזה כתב הה"מ דלרמב"ם, דעתו משום שאין אדם רוצה שתתבזה בבי"ד. על כן שפיר מצינן למילף מזה גם למי שהלך בעלה למדינת הים, דנמי שייך האי טעמא, על כן גם זה יכולה שתמכור שלא בבי"ד כפסק הרמב"ם.

והנה לפי זה יוצא, שאשה זו שהלך בעלה, הרי הרשות בידה לא להיזקק כלל לבי"ד ולמכור בעצמה. אם כן, אי בוחרת לה ללכת לבי"ד שיפסקו לה מזונות, לא מכוח בעלה עושה זאת, כי אם מרצונה היא, לא שייך לבוא על הבעל בטענה שהטריחה לבי"ד, לומר שבגלל זה הפסיד מעשה ידיה. ועל כן אמנם אתיא שפיר מה שכתב הרמב"ם כנ"ל, דאם בא הבעל ומצא מעשה ידיה הם שלו. אך מכל מקום, הן נופל תירוצו של האבנ"מ בסק"ג בטעמא דהרמב"ם משום מה אין בי"ד מנכים לה המזונות.

"אין מחשבין על מעשה ידיה" משום שמנע מזונות מאשתו

אך בעצם, כל דברי הה"מ כפי שבארם האבנ"מ הנ"ל קשים עלי ממה שכתוב (מח. 9) בחילוק בין מי שהלך למדה"י לנשתטה, דיש הבדל בין יוצא לדעת ליוצא שלא לדעת¹⁰. דביוצא לדעת פירש"י שם (ד"ה ולא שאני לך) "גילה דעתו שאינו רוצה לזונן", והא דאשתו ניוונה מנכסיו הוא "שמחוייב לה מתנאי ב"ד". הרי בהדיא דלא ייתכן בו הטעם שאין אדם רוצה שתתבזה אשתו בבי"ד, דמשום הכי מצית למכור אפילו שלא על ידי ב"ד, דאדרבא, מכוח רצונו הוא שבכלל לא תקבל מזונות. אם כן לא יתכן כלל לומר בטעמא שאמרו גבי אלמנה. וצ"ע רב אי זהו טעם הה"מ.

בהנ"ל נראה להסביר מה שרש"י במשנה ראשונה (צו., ד"ה מוכרת שלא בבית דין) כתב הא דרבי שמעון לא פליג אאלמנה [מן הנשואין], היינו לענין מזונות כדי שלא תרעב. דאי כדפרשו הריטב"א (צה:; ד"ה אלמנה¹¹), שהוא מצד הכתובה, הרי משנה שניה אוקמינן בגמרא הרישא אליבא דרבי שמעון, ואם כן שם בסיפא שמוכרת שלא בבי"ד לא מצי קאי כרבי שמעון, דהרי איהו פליג אדרבנן בענין ארוסה, ואם כן לא סבירא ליה לטעמא דחניא ולא לסברא דאין אדם רוצה שתתבזה אשתו בבי"ד. נמצא, דלדידיה האי דינא דלמזונות גובה שלא בבי"ד לא מצי קאי אליביה. ואמאי לא הקשו בגמרא רישא רבי שמעון וסיפא רבנן? לזאת פירש"י טעמא דמזונות הוא כדי שלא תרעב, ובזה גם רבי שמעון מודה. וצ"ע לאידך פירושא.

ועל פי זה נלע"ד, דפירוש הה"מ הוא לא כדפירש האבנ"מ. וכוונתו, דהרמב"ם נמי מפרש, טעמא דאלמנה מוכרת שלא בבי"ד אינו מטעם 'אין אדם רוצה [שתתבזה אשתו בבית דין]'. דכאמור, זה בכלל לא שייך למילף ממנה גם בהלך למדה"י, דכנ"ל לא שייך שם האי טעמא דהרי גילה דעתו שאינו רוצה לזונן. ואף לא טעמא דחניא, דבזה גם כן אפשר לומר לפי פירוש הר"ח, שתמצא חן בעיני

אלמנה, בין מן האירוסין בין מן הנישואין - מוכרת שלא בבית דין. רבי שמעון אומר: מן הנישואין - מוכרת שלא בבית דין; מן האירוסין - לא תמכור אלא בבית דין, מפני שאין לה מזונות. וכל שאין לה מזונות, לא תמכר אלא בבית דין.

מכרה כתובתה, או מקצתה; משכנה כתובתה, או מקצתה; נתנה כתובתה לאחר, או מקצתה - לא תמכר את השאר אלא בבית דין. וחכמים אומרים: מוכרת היא אפלו ארבעה וחמשה פעמים.

ומוכרת למזונות שלא בבית דין, וכותבת: למזונות מכרת. וגרושה לא תמכר אלא בבית דין.

⁷ המופיע באבנ"מ, שם.

⁸ ואם כן, אין ממשנה זו מקור לדברי הרמב"ם, הסובר שבמכירת קרקעות לצורך מזונותיה, לא צריכה האישה להזקק לבית הדין.

⁹ וכן לקמן קו.

¹⁰ ציטוט המימרא והברייתא:

"ואמר רב חסדא אמר מר עוקבא: מי שנשתטה - בית דין יורדין לנכסיו וזנין ומפרנסין את אשתו ובניו ובנותיו ודבר אחר. ...

תניא: מי שהלך למדינת הים ואשתו תובעת מזונות בית דין יורדין לנכסיו וזנין ומפרנסין את אשתו אבל לא בניו ובנותיו ולא דבר אחר."

¹¹ גם משם רש"י ממהדר"ק.

האנשים, דלא שייך האי טעמא רק באלמנה כדכתב האבנ"מ.

אכן, כוונת הה"מ לומר, דהרמב"ם גם כן מפרש כרש"י הנ"ל, שהא דמוכרת למזונות הוא [כדי] שלא תרעב, וזה שייך גם במי שהלך בעלה למדה"י. ומה שכתב בלשוננו, דאלמנה המוכרת שלא בבי"ד הוא "אפילו בלא טעמא דחינא", ר"ל לא מיבעי דאי נימא מטעם 'אין אדם רוצה [שתתבזה אשתו בבית דין] הרי ודאי לא שייך במי שהלך למדה"י, אלא אפילו לטעמא דחינא הרי מיתלה תלי בפירוש המושג "חינא". אך אליבא דאמת אין זה לא מטעם זה ואף לא מטעם זה, אלא מצד חשש רעבון. ועל זה כתב, דמוכח בפרק אלמנה נזונית, היינו כדפירש"י דעניין חינא אף הוא במחלוקת שנוי, ורבי שמעון לא מודה לטעם זה, אם כן הא דאמרינן במתני' דמן הנישואין מודה - הוא משום טעמא דרעבון, ועל כן שפיר שייך ללמד מזה גם לענין מי שהלך בעלה למדה"י, דטעם זה שייך גם התם.

ולפי זה חוזר ונראה טעמו של האבנ"מ בעניין שאין מחשבים לה על מעשה ידיה. דכיון דאטרח עלה שתצטרך להיזקק לבי"ד לגבות מזונות, שהרי הוא היה בדעתו למנוע מזונות גם מהאשה, על כן אין לו זכות במעשה ידיה.

אלא שעל זה קשה מה שהוקשה לן בראש הדברים, דחזינן ברמב"ם שלא הפסיד מעשה ידיה, שהרי אם בא ומצאם זוכה בהם (וזה קושיית הסמ"ע). וצריך לומר, דלא מיחשיב אטרח כנ"ל, שהרי רשות בידה למכור מנכסיו, וכל כה"ג לא שייך לקונסו למרות שכוונתו לא היתה כזאת. מכל מקום, תירוצו האבנ"מ לא ייתכן¹².

עיקר חיוב מזונות – השלמת הכנסה; חיוב מעשה ידיים – חיוב לעבוד.

עכשו נראה לי במה שכתוב 'תקנו מעשה ידיה תחת מזונות' (נח:), דעיקר התקנה היתה לחייבו לזונה, ופירש"י (ד"ה מזוני עיקר):

תחילת תקנתא לטובתה תקנוה משום דזמנין דלא ספקה במעשה ידיה למזונות.

ובדף קז. פירש (ד"ה איכא בינייהו גדולה):

... ולא ספקה מזונות במעשה ידיה, שהן שני בצורת או שאינה בעלת מלאכה.

היינו, שלא היתה כוונת התקנה להרווחתה, דאילו היה מספיק לה לא היו מתקנים לה מזונות. וכיון שכן, גם התקנה מעיקרה לא היתה אלא להשלים לה מה שאין מעשה ידיה מספיק לה. אבל כשעבדה והכניסה - לא חייב מעיקר התקנה לתת לה מזונות מלאים, באופן שמה שמכניס לה מעשה ידיה תקח לעצמה, דהרי לא היה טעם התקנה לזה, ולא היה ממילא כל צורך לתקן מעיקרא כזאת.

אלא, שתוכן התקנה שמעשה ידיה תחת מזונותיה היה לחייב אותה לעשות אותה כמות עשיה שקבעו חכמים, שנראה שבדרך כלל זה מספיק לה למזונותיה, כדחזינן ברש"י (צז.¹³), דהא דאמרינן שב"דלא ספקה", שהכונה כשיהיה רעב והמזונות ביוקר דמשום הכי לא הספיק לה.

ותקנו חכמים לחייב אותה לעשות, ומן הדין גם שרשאי לכופה על מעשה ידיה כמבואר בסוגיא הנ"ל¹⁴, דאילו לא התקנה, אם לא עשתה ולא הכניסה כלום במעשה ידיה, מכל מקום הבעל חייב לזונה, [דהיינו] במקרה כזה – לתת כל מה שעולים המזונות כיון שלא הכניסה כלום. ולזה תקנו שהיא חייבת לעבוד, באופן שישמש לה כיסוי להוצאות המזונות. כי עיקר התקנה היה להבטיח לאשה את קיומה במקרה של יוקר החיים, ומה שחייבה חכמים לעשות במעשה ידיה היה משום איבה.

"אין מחשבין על מעשה ידיה" – לא כופים את האישה לעבוד

ומעתה הן ינהורו לנו דברי הרמב"ם על פי פירוש האבנ"מ, שאכן יש כאן אטרחא לבי"ד לצורך מזונותיה, על כן לא שייך לתקן לו מעשה ידיה תחת מזונותיה. אלא שזהו אם לא עבדה ולא היה לה שום דבר שיכסה את מזונותיה. אך אם הוא בא ומצא מעשה ידיה, שפיר פוסק הרמב"ם שזה שלו. כי באופן רגיל הרי זה הוא בדיוק כפי מזונותיה, וזה מגיע לו, דעל זה לא שייך התקנה של מעשה ידיה שלו, אלא שזה היה גם לפני התקנה כשתקנו לה מזונותיה. אלא שבי"ד לא מחשבים אתה על מעשה ידיה, כי כיון שהטריח עליה לבי"ד - תקנת מעשה ידיה אינה, על כן אין כופין אותה [לעבוד], ודו"ק.

¹² זאת, משום שגם במצב בו נמצא הבעל במדינת הים, האישה אינה מחויבת להיזקק לבית הדין על מנת למכור את הנכסים עבור מזונות, וכדלעיל, ועל כן לפי דבריו לא ברור מדוע מפסיד הבעל את מעשה ידיה משום שהטריחה לבית הדין – הרי לא הטריחה!

¹³ וכן בקז.

¹⁴ וכן הוא ברמב"ם (אישות פרק כא הל' י').